INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA KINOYANING O‘XSHASH VA NOO‘XSHASH JIHATLARI

Nilufarxon Ergashali qizi Ismoiljonova
Is’hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti
Mustaqil izlanuvchi
Tel.: +998 94 901 72 72
https://doi.org/10.5281/zenodo.24168289

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida kinoyaning o‘xshash hamda noo‘xshash jihatlari lingvopragmatik va lingvomadaniy nuqtai nazardan qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda kinoyaning bevosita va ko‘zda tutilgan ma’no o‘rtasidagi nomuvofiqlik, kontekstual shartlanganlik, baholovchilik, kommunikativ maqsad va adresat tomonidan yashirin mazmunning tiklanishi kabi umumiy xususiyatlari aniqlanadi. Shuningdek, kinoyaning ingliz va o‘zbek tillarida leksik, frazeologik, metaforik, sintaktik, prosodik hamda kontekstual vositalar orqali yuzaga chiqishidagi farqlar yoritiladi. Maqolada kinoyaning ikki tilda mutlaq ekvivalent emasligi, balki umumiy pragmatik mexanizmning turli lingvomadaniy vositalar orqali namoyon bo‘lishi haqidagi mualliflik konsepsiyasi ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: kinoya, ironiya, ingliz tili, o‘zbek tili, lingvopragmatika, pragmatik ma’no, yashirin ma’no, kontekst, lingvomadaniyat, kommunikativ funksiya, izomorfizm, allomorfizm.

KIRISH. Kinoya badiiy va kundalik kommunikatsiyada so‘zlovchining munosabatini bilvosita ifodalash imkonini beruvchi murakkab pragmatik hodisalardan biridir. Uning asosiy xususiyati shundaki, nutqning yuzaki yoki bevosita mazmuni bilan kommunikativ vazifasi o‘rtasida ma’lum nomuvofiqlik yuzaga keladi.

Masalan, so‘zlovchi: “What a wonderful idea!” deya ijobiy baholovchi birlikni qo‘llashi mumkin, biroq vaziyatdan kelib chiqib, aslida taklifning mutlaqo noo‘rinligini nazarda tutishi mumkin.

O‘zbek tilida ham shunga o‘xshash: “Juda ham yaxshi ish qilibsiz!”

kabi ifoda vaziyatga qarab haqiqiy maqtov yoki aksincha, tanqidiy kinoya sifatida talqin qilinishi mumkin. Demak, kinoyaning mazmunini faqat lug‘aviy birliklardan kelib chiqib aniqlash yetarli emas. Uning talqinida kontekst, kommunikativ vaziyat, so‘zlovchining munosabati va adresatning fon bilimlari muhim rol o‘ynaydi. Grays kinoyani implikatura bilan bog‘liq holda talqin qilib, literal mazmun va ko‘zda tutilgan ma’no o‘rtasidagi tafovutga e’tibor qaratadi. [1:] Sperber va Wilson esa kinoyani relevantlik va aks-sado tamoyillari bilan bog‘laydi. Kinoya uzoq vaqt davomida asosan stilistik hodisa sifatida o‘rganilgan bo‘lsa, zamonaviy pragmatik tadqiqotlarda uning kommunikativ va kognitiv tabiati ham markaziy masalaga aylandi. Booth kinoyani o‘quvchi yoki adresat tomonidan yuzaki ma’nodan tashqari mazmunni qayta tiklashni talab qiluvchi murakkab ritorik hodisa sifatida izohlaydi.[3] Hutcheon esa kinoyaning mazmuni kontekst, interpretator va ijtimoiy-madaniy muhit bilan uzviy bog‘liqligini ta’kidlaydi. [4:] O‘zbek tilshunosligida ham kinoyaning uslubiy va pragmatik imkoniyatlari o‘rganilgan. Sheraliyeva o‘zbek nasrida kinoyaning ijtimoiy-psixologik omillar va badiiy-estetik vazifalar bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. So‘nggi tadqiqotlarda kinoya ingliz va o‘zbek tillari kesimida pragmatik, lingvomadaniy va fonopragmatik jihatdan ham tahlil qilinmoqda. Xususan, 2026-yilgi tadqiqotda kinoyaning yashirin implikatura, kommunikativ strategiya va kontekstual talqin bilan aloqasi qiyosiy o‘rganilgan.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ingliz va o‘zbek tillarida kinoyaning o‘xshash jihatlari. Ikki til materiallarini qiyoslash kinoyaning bir qator izomorf, ya’ni umumiy xususiyatlarga ega ekanligini ko‘rsatadi.

1. Bevosita va ko‘zda tutilgan ma’no o‘rtasidagi nomuvofiqlik. Ingliz va o‘zbek kinoyasining eng muhim umumiy belgisi literal mazmun bilan kommunikativ mazmunning mos kelmasligi.

Ingliz tilida: “You are a genius!” muayyan vaziyatda haqiqiy maqtov bo‘lishi mumkin. Boshqa vaziyatda esa bu ifoda xatoga yo‘l qo‘ygan shaxsga nisbatan kinoya sifatida ishlatiladi.

O‘zbek tilida: “Ha, siz juda aqlli ekansiz!” ham xuddi shunday ikki xil pragmatik qiymatga ega bo‘lishi mumkin. Bir xil lingvistik shakl → ikki xil pragmatik talqin mexanizmi ikki tilda ham mavjud.

2. Kontekstga bog‘liqlik. Kinoyani kontekstdan tashqarida aniqlash ko‘pincha qiyin.

Masalan: “Wonderful!” so‘zining o‘zi kinoyani bildirmaydi.

Xuddi shuningdek: “Zo‘r-ku!” ham avtomatik ravishda kinoya hisoblanmaydi. Kinoyaviy talqin vaziyat orqali shakllanadi. Kinoyada kontekst oddiy “yordamchi omil” emas, balki kinoyaviy ma’noni faollashtiruvchi asosiy mexanizmdir.

Buni quyidagicha ifodalash mumkin:

Leksik shakl + kontekst + nomuvofiqlik → kinoyaviy interpretatsiya.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi kinoyaning yana bir umumiy belgisi subyektiv baholash.

Kinoya orqali so‘zlovchi:

1. maqtaydi;
2. tanqid qiladi;
3. masxara qiladi;
4. norozilik bildiradi;
5. shubha bildiradi;
6. ijtimoiy hodisaga munosabat bildiradi.

Shuning uchun kinoyani faqat “yashirin ma’no” deb izohlash yetarli emas. Mualliflik nuqtayi nazarimizga ko‘ra, kinoyaning zarur komponentlaridan biri baholovchi munosabatdir. Shartli model:

Kinoya = nomuvofiqlik + yashirin baho + kommunikativ maqsad.

3. Kinoyaning kommunikativ funksiyalari: o‘xshashlik

Ingliz va o‘zbek tillarida kinoya quyidagi umumiy kommunikativ vazifalarni bajarishi mumkin:

Jadval 1

Funksiya	**Ingliz tili**	**O‘zbek tili**
Tanqid	+	+
Masxara	+	+
Yumshoq tanbeh	+	+
Hazil	+	+
Norozilik	+	+
Baholash	+	+
Ijtimoiy tanqid	+	+
Emotsional ta’sir	+	+

Bu jihatdan kinoyaning kommunikativ-pragmatik yadrosi universal xarakterga ega.

Biroq bu uning ikki tilda bir xil vositalar bilan ifodalanishini anglatmaydi. Ana shu nuqtadan allomorf, ya’ni o‘ziga xos farqli belgilar yuzaga chiqadi. O‘zbek badiiy nutqida xalq maqollari va matallar kinoyaviy mazmunni yaratish uchun juda qulay vosita hisoblanadi. [5,6]

Masalan: **“**Otning o‘limi - itning bayrami.” Ushbu maqol muayyan kontekstda oddiy xalq hikmati emas, balki boshqa shaxsning kulfatidan manfaat ko‘ruvchi kishini kinoyaviy baholash vositasiga aylanishi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

mumkin. Ingliz tilida ham idiomatik va proverbial birliklar kinoyaviy funksiyada qo‘llanadi, biroq ularning madaniy-semantik asoslari boshqa. Bu yerda asosiy farq “maqol ingliz tilida yo‘q, o‘zbek tilida bor” tarzida emas, balki: maqolning kinoyaviy ma’noni faollashtirishdagi lingvomadaniy yuklamasi da namoyon bo‘ladi. Ingliz kommunikativ madaniyatida understatement ya’ni hodisani ataylab kuchsizroq ifodalash kinoyaviy effekt yaratishi mumkin.

Masalan: “It wasn't exactly a great success.”

Vaziyatga qarab bu: “Bu juda katta muvaffaqiyatsizlik edi.”

mazmunini anglatishi mumkin. O‘zbek tilida ham yumshatib aytish orqali kinoyaviy mazmun hosil qilish mumkin, biroq bunda intonatsiya, modal yuklamalar va kontekst katta ahamiyat kasb etadi. 2026-yilgi fonopragmatik tadqiqot ingliz tilida kinoyaning vazmin, “deadpan” ohang bilan, o‘zbek tilida esa kengroq ohang diapazoni va modal hamda emfatik vositalar bilan ifodalanish tendensiyasini qayd etadi. Bu kuzatuv muhim, biroq uni barcha ingliz va o‘zbek nutqiga xos mutlaq qoida sifatida emas, tahlil qilingan materialdagi tendensiya sifatida qabul qilish lozim. [2,4:]

4. Lingvomadaniy farqlar. Kinoyaning eng murakkab noo‘xshash jihati uning milliy-madaniy kod bilan aloqasidir. Bir tilda tushunarli bo‘lgan kinoyani ikkinchi tilda adresat darhol anglamasligi mumkin.

Buning sabablari:

1. tarixiy bilimlar farqi;
2. milliy stereotiplar;
3. ijtimoiy qadriyatlar;
4. frazeologik fond;
5. madaniy ramzlar;
6. muloqot etiketi;
7. ijtimoiy maqom haqidagi tasavvurlar.

Shuning uchun: kinoyaviy ma’no = til birligi + vaziyat + madaniy bilim

ko‘rinishida yuzaga keladi. Bu jihatdan kinoya lingvopragmatik hodisa bo‘lish bilan birga lingvomadaniy hodisa hamdir.

Izomorf belgilar

1. literal va ko‘zda tutilgan ma’no nomuvofiqligi;
2. kontekstga bog‘liqlik;
3. yashirin baholash;
4. kommunikativ maqsadning mavjudligi;
5. adresat inferensiyasining zarurligi;
6. tanqidiy va baholovchi funksiya;
7. verbal va noverbal vositalarning o‘zaro ta’siri.

Allomorf belgilar:

Ingliz tili	**O‘zbek tili**
understatement	xalqona-kontekstual ifoda
wordplay	maqol/matal va frazeologizm
deadpan delivery	ekspressiv/modal ifoda
individualistic humour	ijtimoiy-munosabatga yo‘naltirilgan kinoya
lexical ambiguity	kontekstual-madaniy ishora
paradox/epigram	xalqona hikmat va ibora

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Jadval 2

Bu jadval mutlaq til qoidalari emas, balki qiyosiy korpusni tahlil qilish uchun taklif qilinayotgan mualliflik analitik modeli sifatida qaralishi kerak. Tadqiqot asosida kinoyaning ikki tildagi qiyosiy modelini quyidagicha ifodalashni taklif qilamiz:

K = L + N + Kt + B + M

bu yerda:

K - kinoyaviy mazmun;
L - literal ifoda;
N - ma’noviy nomuvofiqlik;
K - kontekst;
B - baholovchi munosabat;
M - kommunikativ maqsad.

Mazkur modelga ko‘ra, literal ma’no mavjud bo‘lishining o‘zi kinoyani yuzaga keltirmaydi. Kinoya literal mazmun va kontekstual talqin o‘rtasida nomuvofiqlik paydo bo‘lgandagina shakllanadi. Bu bizningcha, ingliz va o‘zbek kinoyasining umumiy mexanizmini aniqlash uchun qulay metodologik asosdir. Ingliz va o‘zbek tillarida kinoyaning qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur hodisaning asosiy kommunikativ-pragmatik mexanizmi ikki tilda ham umumiy xususiyatlarga ega. Xususan, literal va ko‘zda tutilgan ma’no o‘rtasidagi nomuvofiqlik, kontekstga bog‘liqlik, yashirin baholash, adresat inferensiyasi va kommunikativ maqsad kinoyaning har ikki tildagi asosiy izomorf belgilarini tashkil etadi. [3:5,6:]

Biroq kinoyaning konkret lingvistik va lingvomadaniy realizatsiyasida sezilarli allomorf xususiyatlar mavjud. Ingliz tilida understatement, paradox, wordplay va vazmin prosodik ijro muhim vositalardan biri bo‘lsa, o‘zbek tilida maqol-matal, frazeologik birliklar, modal-ekspressiv vositalar va kontekstual-madaniy ishoralarning kinoyaviy mazmunni shakllantirishdagi roli yaqqol ko‘zga tashlanadi. Bunday farqlarni mutlaq til qonuniyati emas, balki muayyan badiiy va kommunikativ materialdagi tendensiya sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq. Ingliz va o‘zbek kinoyasi o‘rtasidagi asosiy farq kinoyaning mavjud yoki mavjud emasligida emas, balki bir xil kommunikativ-pragmatik vazifaning turli lingvistik va lingvomadaniy kodlar orqali amalga oshirilishida namoyon bo‘ladi. Shu sababli ingliz va o‘zbek tillarida kinoyani qiyosiy o‘rganishda faqat stilistik vositalarni sanab o‘tish yetarli emas. Kinoyaning shakli, konteksti, yashirin bahosi, kommunikativ niyati va adresatga ta’siri bir butun tizim sifatida tadqiq etilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Booth, W. C. A Rhetoric of Irony. Chicago: University of Chicago Press, 1974.
2. Grice, H. P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts. New York: Academic Press, 1975. P. 41–58.
3. Hutcheon, L. Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony. London: Routledge, 1994.
4. Sperber, D., Wilson, D. Irony and the Use-Mention Distinction // Radical Pragmatics. New York: Academic Press, 1981. P. 295–318
5. Wilson, D., Sperber, D. On Verbal Irony // Lingua. 1992. Vol. 87. P. 53–76
6. Sheraliyeva, M. Hozirgi o‘zbek nasrida kinoya. Toshkent: Akademnashr, 2016.
7. Xudoyberganova, D. Lingvokulturologiya asoslari. Toshkent, 2013.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

8. Ismoiljonova, N. Kinoya (ironiya, sarkazm) ning ingliz va o‘zbek tilshunosligidagi pragmatik tabiati // Acta NUUz. 2026. № 1(1.8). B. 319–321. DOI: 10.69617/nuuz.v1i1.8.12693.
9. Baxramova, O. B. Ingliz va o‘zbek tillarida kinoya mazmun ifodalovchi usul hamda vositalar // Ilm fan xabarnomasi. 2026.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.